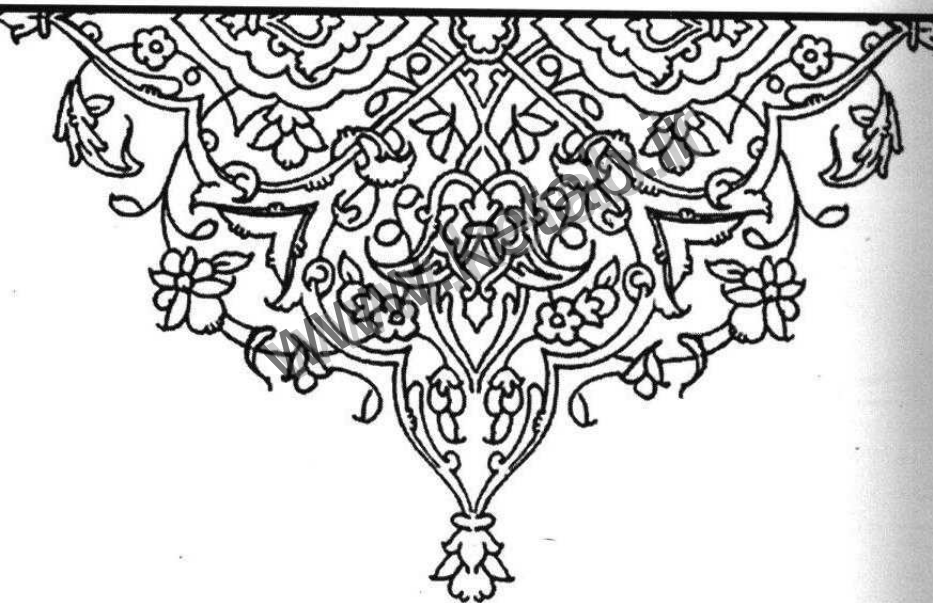

شست بستان دایو

در منظومه های مذهبی و مجالس تعزیه

مؤلف:

مسلم نادعلی زاده

(عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام)

سرشناسه	:	نادعلی زاده، مسلم، ۱۳۶۴ -
عنوان قراردادی	:	مجلس تعزیه شست بستن دیو
عنوان و نام پدیدآور	:	شست بستن دیو در منظومه های مذهبی و مجالس تعزیه /
مؤلف مسلم نادعلی زاده.	:	
مشخصات نشر	:	تهران: کلام سلیس، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	:	۲۲۸ ص. : مصور، نمونه.
شابک	:	۹۷۸-۶۲۲-۹۸۹۳۳-۸-۸
وضعیت فهرست نویسی	:	فیفا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. [۲۲۷] - ۲۲۸.
موضوع	:	علی بن ابی طالب علیه السلام ، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق.
-- فضایل -- شعر	:	
موضوع	:	Ali ibn Abi-talib, Imam I, ۶۰۰-۶۶۱ -- Virtues
Poetry	:	
موضوع	:	شعر مذهبی فارسی -- قرن ۱۴
	:	۲۰th century -- Religious poetry, Persian
	:	تعزیه نامه ها
	:	Ta'ziyah -- Texts
رده بندی کنگره	:	PIR۴۲۱۱
رده بندی دیویی	:	۸۹۲/۰۵۱۲
شماره کتابشناسی ملی	:	۸۷۱۸۶۰۷
اطلاعات رکورد کتابشناسی:	:	فیفا
تاریخ درخواست	:	۱۴۰۰/۱۰/۲۲
تاریخ پاسخگویی	:	
کد پیگیری	:	۸۷۱۶۴۷۱

عنوان کتاب: شست بستن دیو (در منظومه های مذهبی و مجالس تعزیه)

مؤلف: مسلم نادعلی زاده

صفحه آرا: مهدیه سادات دادخواه حقیقی

طراح جلد: نسرين رحیمی ساعی

ناشر: کلام سلیس

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۰

شمارگان: ۳۵۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۸۹۳۳-۸-۸

آدرس: تهران، م شهدا، خ مجاهدین اسلام، خ شهید عظیم زادگان، بن بست اول،

پ ۱، ط ۱

تلفن: ۰۹۲۰۱۳۹۸۱۱۰

آدرس الکترونیکی: kalam.salis.pub@gmail.com

فهرست

۷	 مقدمه
۱۳	 منظومه‌های مذهبی و منابع منشور
۱۵	 ۱- تحفة المجالس
	سلطان محمد استرآبادی
۲۱	 ۲- جنگ علی بن احمد
	از شاعری با تخلص انوری
۲۹	 ۳- «فارغ‌نامه»
	فارغ‌گیلانی
۴۵	 ۴- «حملة حیدری»
	راجی کرمانی
۵۹	 مجالس تعزیه
۶۱	 مجلس تعزیه شست بستن دیو (۱)
	سراینده: محمد باقر معین البکاء
۸۳	 مجلس تعزیه شست بستن دیو (۲)
	سراینده: میرزا بابا نایب شاکر تفرشی

مقدمه

ترکیب عناصر فرهنگی ایران باستان با عقاید اسلامی، جلوه‌های متفاوتی در تاریخ تمدن ایران داشته است. هم‌گرایی میان مضامین ایرانی و مفاهیم اسلامی با غلبه جهان‌بینی اسلامی سبب پدید آمدن سبکی جدید از تولیدات اسلامی-ایرانی شده که هم انتقال‌دهنده فرهنگ باستانی است و هم اهداف اسلامی را برآورده می‌کند. یکی از این تولیدات، ماجرای «شست بستن دیو» است که در منظومه‌های دینی و به خصوص مجالس تعزیه حضوری برجسته داشته است. در این داستان، به وضوح التقاط مفهوم شر باستانی «دیو» در تقابل با قهرمان اسلامی یعنی امام علی (ع) مشاهده می‌شود. تولیدکنندگان و پرورندگان داستان شست بستن، هم در صدد نمایش فضایل بی‌نظیر و برتری امام علی (ع) نسبت به انبیا و صحابه هستند و هم مفهوم مذموم «شر» را در فرهنگ ایرانی و اسلامی در قالب «دیو» ارائه می‌دهند. متونی که از این داستان در دست است، مربوط به کمتر از پانصد سال اخیر است و زمان نگارش قدیم‌ترین مأخذ شناخته شده آن، سده نهم هجری است (نادعلی‌زاده و محمدی، ۱۳۹۸: ۲۷). «دیو» در متون کهن هند و ایرانی، به معنی «خدا» به کار می‌رفته و به تدریج در معنی «اهریمن» به کار رفته است. در شاهنامه به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع زبان فارسی دری، «دیو» هم به معنی اهریمن (شیطان) و هم به معنی انسان‌های بدکردار به کار رفته و دیوها، شخصیت‌هایی منفی به شمار آمده‌اند. پس از شاهنامه نیز در ادب فارسی، همواره دیوها نماد نیروها و خوهای اهریمنی بوده‌اند.

حضور دیوها از قسمت‌های آغازین شاهنامه (داستان طهمورث و سیامک و ...) تا اواخر قسمت پهلوانی، حضوری پُررنگ است. از دیوهای مشهور شاهنامه می‌توان به دیو سپید، ارژنگ دیو، پولاد غندی، اولاد و اکوان دیو اشاره کرد. در حماسه‌های کهن، قهرمانان اساطیری همچون رستم، نه تنها با پهلوانان دیگر، بلکه با دیوها نیز می‌آویزند و بر آنان غلبه می‌کنند. در باورهای عامیانه، دیوان جثه‌ای تنومند دارند و از گیاهان و حیوانات و حتی انسان‌ها تغذیه می‌کنند.

علاوه بر داستان‌های ملی، حضور دیوها در داستان‌های دینی و مذهبی نیز جالب توجه است. در خاوران نامه، امیرالمؤمنین علی علیه السلام با دیوان نیز می‌جنگد و در فارغ نامه، حمزه حیدری راجی، نُسَخ تعزیه و دیگر آثار ادبی مذهبی، دیوان مسخر انبیا علیهم السلام و ائمه علیهم السلام، مخصوصاً امیرالمؤمنین علیه السلام نشان داده می‌شوند. این گزارش‌ها می‌تواند ناشی از همسان‌انگاری دیوان و جنیان و بهره‌برداری از روایات منقول در منابع دینی، مبنی بر حضور جنیان در خدمت سلیمان نبی علیه السلام یا جنگ امام علی علیه السلام با کفار جن و تسلیم کردن آنان در مکان‌هایی همچون «بئر العَلَم» باشد.

داستان شست بستن دیو از جمله داستان‌هایی است که در بعضی آثار حماسی و نمایش‌های مذهبی گزارش شده است. پس از جنگ علی بن احمد^۱ به نظم و کتاب تحفة المجالس^۲ به نثر، فارغ‌گیلانی در عصر صفویه و راجی کرمانی در عصر قاجار، آن را به شعر درآورده‌اند؛ در سال‌های سلطنت ناصرالدین شاه و مقارن با افتتاح تکیه دولت در تهران (۱۲۹۰ق)، مجلس تعزیه^۳ «شست بستن دیو» از نخستین مجالسی است که به علت جاذبه‌های

۱. از مهم‌ترین جنگ‌های مربوط به اشعار شیعی از شاعران پیش از دوره صفویه و مربوط به قرن نهم است.

۲. تحفة المجالس تألیف سلطان محمد استرآبادی (۹۵۲-۸۹۵) در یک مقدمه، چهارده مقصد (معجزات چهارده معصوم علیهم السلام) و یک خاتمه تألیف شده است. شیخ آغا بزرگ تهرانی روایات این کتاب را ضعیف دانسته است و می‌گوید: «مؤلف غث و سمین را به هم آمیخته است» (نک: الذریعه إلى تصانیف الشیعه، ج ۳، ص ۴۶۶).

نمایشی فوق‌العاده آن، برای اجرا در این تکیه سروده می‌شود. پنج متن مختلف از این مجلس را در کتاب حاضر تقدیم خواهیم کرد.

حضور دیوان در مجالس تعزیه، محدود به مجلس «شست بستن دیو» نیست. افزون بر مجالسی همچون مجلس تعزیه حضرت سلیمان نبی علیه السلام، در بعضی مجالس داستانی و اساطیری نیز دیوان حضوری پُررنگ دارند؛ از جمله این مجالس می‌توان به «دشت ارژن»، «دو انگشتر، دو اهریمن»، «خاتم دزدی» و «روزی که دیوها روسفید شدند» اشاره کرد.

بعضی از شعرا در میان مناقب امیرالمؤمنین علیه السلام به ماجرای شست بستن دیو اشاره کرده‌اند که گواهی است بر شهرت این داستان در سده‌های اخیر؛ برای مثال جوهری (صاحب طوفان البكاء) در بحر طویل حدیث کسا، از شست بستن دیو به عنوان یکی از فضایل امام علی علیه السلام سخن گفته است:

«... از دستِ یدالله در آن روز / که از آدم خاکی، نه اثر بود و نه نامی / گَتِفِ دیو به هم بست...»

(جوهری، ۱۲۷۶)

رمزی کاشانی نیز در مثنوی رمز الریاحین خویش، ضمن بیان مناقب امیرالمؤمنین علیه السلام می‌گوید:

که جبریل امین را گشت استاد

به جز حیدر که شست دیو بگشاد؟

(میراث بهارستان (۳): ص ۱۹۶)

سید قاسم بلخایی از شاعران متوسط سده پیش هم این داستان را به نظم سروده است که به علت سستی ابیات، از آوردن آن شعر صرف نظر کردیم (نک: بلخایی، ۱۳۸۹).